

ESTRUCTURA DE CLASSES SOCIALS A ELX EN LA BAIXA EDAT MITJANA *

ARTUR GIL

L'estudi i el coneixement de la societat elxana de la transició a l'edat moderna (segona meitat del segle XV i primeries del XVI) ens va presentar serioses dificultats. Hi trobem dues comunitats diferenciades pels fets discriminadors de la raça i la religió: la cristiana de la vila i la musulmana de la moreria; la jueva és insignificant.

A les dues afecta la desaparició de part de l'arxiu municipal, singularment les actes de Consell i els llibres notariais. I la musulmana, en el moment de fer el nostre estudi, era gairebé absolutament mancada de documentació, per desaparició, o no era al nostre abast perquè estava amagada en arxius privats dels hereus de la senyoria o dels compradors dels seus drets i propietats. Només vam tenir accés a mines dades fiscals, reportades pel mestre racional. Així, no ens podem posar a esbrinar els diferents grups i classes.

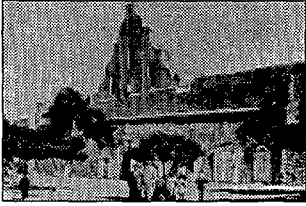
Em vaig haver de reduir a la societat vilatana, que es presentava força complexa, urbana i rural, amb gran diversitat d'activitats i de riquesa i gairebé sense sobreimposició d'elements o criteris determinants a priori de l'adscripció dels individus a una classe o estat.

1. CLASSES SOCIALS A LA VILA

En els documents trobem denominacions de *cavaller, mercader, honrat, mestre, obrer, bracer, llaurador*, etc., no suficients per a establir una classificació sense cercar les bases materials de cada grup i l'estatut jurídic, si n'hi ha.

Estic d'acord amb Torras i Ribé (*Els municipis catalans de l'Antic Règim*) respecte a la diversitat poc aclaridora de classificacions (per

* Síntesi d'un aspecte de la tesi doctoral *Elx a l'època de Ferran el Catòlic*, presentada al setembre de 1991 a la Universitat d'Alacant.

sectors econòmics, per estaments...), sovint subjectives, i també pel que toca als abusos de certs conceptes, com ara burgesia, aplicat de vegades per raó de l'ofici, ignorant la condició bàsica de la propietat dels mitjans de producció, que finalment serà determinant respecte de la riquesa i la posició social. Emperò, la seva proposta d'ajustar-nos a l'antiga divisió en mans (major, mitjana i menor), només pot ser usada amb certes condicions: 1) cal que hagi estat establerta amb desig de crear estructura, com ara en les estratificacions ordenades arran de la conquesta i repoblació, i conjunturalment revisades (així la gradació que Ferran II mana fer de la població oriolana el 1493, amb examen i demostració de títols); 2) cal que la ubicació dins de cada classe, mà o estat es faci dependre d'unes condicions jurídiques i/o econòmiques determinades i amb definició concreta respecte a obligacions i exempcions impositives, i condicions i possibilitats per a accedir als càrrecs de representació i govern.

I en tot cas, mai podem acceptar un marc superestructural imposat com a estàtic i permanent, sense comprovar la ubicació dels individus, mòbil, variable, en dependència directa del nivell de fortuna, que històricament veiem amb prevalença per sobre de qualsevol altre criteri establert a priori.

A Elx, en l'època estudiada, res he trobat de semblant a la divisió de la societat valenciana a efectes fiscals en les tres mans de contribuents i els dos estaments d'exempts (nobles i eclesiàstics), establerta pel rei Jaume I, com reporta Martínez Aloy.

Tampoc hi ha *bons homes*, aquella noblesa superior en categoria i patrimoni a la cavalleria vilana. I, consegüentment, no observem a Elx paral·lelisme amb les categories que reporten Hinojosa, Vilar i Torres respecte d'Alacant, Oriola i Múrcia, on un patriciat integrat per bons homes, cavallers i la cúpula superior de la burgesia mercantil oprimeix la plebs o mà menor, constituïda per menestrals i proletariat, i caracteritzada per les seves obligacions fiscals, enfront de les exempcions de què gaudeix aquella oligarquia, a qui es reserva la major part dels càrrecs de representació i executius.

La distribució de la població vilatana d'Elx en *mans* tan sols apareix conjunturalment, com una opció entre altres de possibles, per a distribuir la càrrega amb què la vila ha de contribuir al *servei* de Corts al rei l'any 1490. Coneguda, amb trigança, la quantitat a pagar per la vila i la moreria, el Consell General, «practicant-se [...] en quina forma e manera los vehins e habitants de la dita vila paguarien lo dret de la tacha que pertaynga pagar als vehins o habitants de aquella, ço és, si pagarien per mans o per sou e per liura, segons lo que té cascú», ordena la formació de mans per una comissió, que ha de distribuir la població en diversos grups, segons el poder econòmic dels individus, sense preestablir-ne

nombre ni límits separadors. Tot i l'anunci que es fa en l'acta de Consell, no hi és la relació de contribuents ni les mans fetes, ni els criteris; només són dites les quantitats que han de pagar Càrdenes (50 lliures), el seu procurador, Luxan (set i mitja), Crevillent (43 florins) i Elx, vila i moreria (la vila 2/3: 2.520 sous).

Això no obstant, en cas de disposar de la documentació, la informació seria relativa a l'estat econòmic en un moment puntual i aïllat, cosa força valuosa en cas de ser acompanyada de dades anteriors i posteriors, que poguessin mostrar indicis d'estabilitat o de canvi.

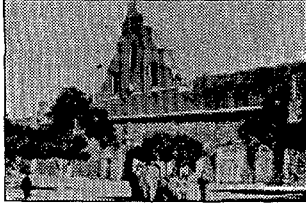
La mateixa comissió no mostrava en la seva composició lligams amb cap estructuració anterior, per inexistent; diversament a altres municipis, com ara de Catalunya, on, com reporta Font i Rius, s'hi integraven individus representants de totes tres mans o estaments. Fins i tot, a Elx, no s'hi fa distinció entre veïns i habitants, tot i que les pleneres obligacions fiscals requereien quan es feia l'aveïnament formal.

De divisió en mans, doncs, no n'hi ha a Elx, almenys amb significació estructural. És provada la seva existència en altres viles i ciutats; però potser caldria revisar si en certs casos no s'ha produït una projecció mecànica en l'estructura de viles i ciutats de les divisions estamentals observades conjunturalment, donant per estables i amb suport jurídic unes categories establertes puntualment i amb validesa només per a un objectiu concret.

A més d'aquesta sospitada inèrcia, cal no oblidar, en la segregació en mans, el possible component de superestructura ideològica que prova de reproduir a la ciutat la divisió estamental de la societat feudal, de base dominant agrària, amb pressumpció d'estabilitat. I, si els estaments feudals són commocionats en arribar als límits del sistema, per les crisis i pel naixement d'una burgesia de mercaders i mestres, a la ciutat, les classes, que deriven més dels resultats de l'activitat econòmica que no pas d'ordenacions preestablertes amb criteris jurídics i de privilegi, tard o d'hora són modificades per l'esdevenir econòmic.

L'única diferenciació extraeconòmica imposada a la societat il·licitana arran de la conquesta (a part la segregació musulmana i l'estatut diferenciat del clergat), és força tova: les exempcions fiscals als cavallers, iguals a les de Sevilla i Múrcia (Còdex, 1266-05-14, per a Múrcia; 1272-04-09: els que «toveren cavallos e armas a costumbre de Estremadura, que sean francos de todo drech de diezmo et de almoyerifago e de todos los otros derechos e pechos»).

I aquesta excepció queda esvaïda pels privilegis que atorguen franquícies per a tots els pobladors. D'altra banda, la diferència en terres rebudes pels pobladors, cavalleries i peonies, implica també un cens superior per a les primeres.

1.1 Els cavallers

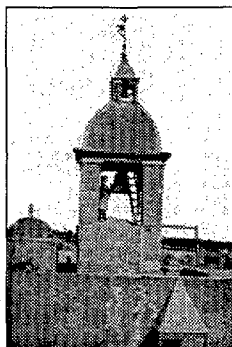
Nogensmenys, al costat de l'estatut sempre diferenciat del clergat, trobem, aparentment al cim de la societat, la condició particular de cavaller, sotmesa, però, a la possessió de cavall i armes per a poder gaudir d'una exempció impositiva que sembla afectar només al monedatge o morabatí i per a poder formar part del Consell o exercir algun dels càrrecs superior de govern (justícia, jurat...). La distinció del títol i l'acompliment de l'obligació semblen ser desigualment estimats o creguts, i, en tot cas, depenen de les possibilitats econòmiques.

Pel que toca al monedatge, les escasses llistes o censos de persones exemptes que es conserven (1415, 1510, 1519 i 1523) mostren mínima presència de cavallers. L'any 1519, per exemple, només hi és un cavaller, Bernat Perpinyà. I la talla o repartiment de 1490, al costat de Gutierre de Càrdenes, senyor de la vila, i del seu procurador Luxan, només fa distinció de mossèn Miquel Valentí, l'únic que veiem participar de manera continuada en la vida pública, ocupant, això sí, un càrrec secundari, el de comptador dels comptes dels clavaris.

La condició de cavaller mostra inestabilitat. No és estranya la no admissió d'un cavaller en un ofici públic per no tenir cavall (així, Joan Ferrández de Messa és rebutjat per al càrrec de justícia, per al qual havia estat afavorit per la sort dels rodolins, els anys 1488 i 1490, per no tenir rossi). Podríem pensar en mancances econòmiques (que no hem pogut provar en cap cas), o en inadvertència o oblit dels terminis de l'habilitació mitjançant la demostració de posseir cavall que no hagi estat dedicat al treball. Més aviat sospitem comoditat, mandra o manca d'afecció per l'estat de la cavalleria i les accions i els esbarjos annexos.

En tot cas, el grup de cavallers és força minoritari, a penes un 1% de les famílies, que sovint veiem participar en activitats mercantívoles, les pròpies d'antuvi de la burgesia, de qui no els separa cap frontera definida i amb l'estrat superior de la qual es confonen fàcilment. Llevat dels Valentí, Ferrández de Messa, Ortiz, Perpinyà i Soler (aquests d'Oriola i habitants a Elx) sembla no ser fastigosa la renúncia al tractament de *mossèn* o *magnífic mossèn*, substituït per *honrat* o *honorable*, presents quan els documents reporten dedicació al comerç o a la indústria.

En diversa proporció, que no podem mesurar, per no tenir testimonis més que del tràfic de compra-venda, la base econòmica general d'aquest grup és la terra, l'aigua, els préstecs censals i també, com hem dit, l'activitat secundària i terciària: els Perpinyà tenen almàssera i un d'ells és caracteritzat com a «tender»; els Ortiz també són presents en l'activitat mercantil. És a dir, les mateixes bases econòmiques de la burgesia. I no hem observat cap indici de consciència de classe.

1.2 Els ciutadans honrats

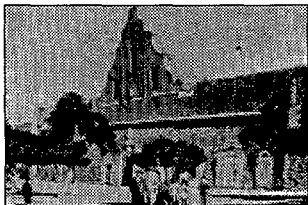
I és que, en absència d'un criteri superestructural, l'element diferenciador és la riquesa, en relació a l'activitat econòmica; aquesta determina la posició real dels individus, inclosos els cavallers. La representació del determinant econòmic en la ubicació social és la burgesia urbana dels ciutadans honrats, que constitueix el nucli, l'eix de la societat il·licitana de les darreries del Quatre-cents i començaments del Cinc-cents i on es mostra la prevalença del poder econòmic, amb matisos derivats de la cultura i de l'exercici de la professió jurídica.

Encara que gran part són propietaris de terra, s'hi insinua una diferenciació dels protagonistes d'activitats urbanes i propietaris dels mitjans de producció o dels coneixements de l'ofici enfront dels exclusivament agricultors o ramaders, siguin propietaris o no, i respecte del proletariat urbà.

Hi observem un estrat superior, el dels mercaders, que podem qualificar de gran burgesia (d'abast inferior a l'alacantina, la valenciana o la barcelonina), constituïda per aquells que fan ofici de la mercaderia, en molts casos en ferma aliança amb l'activitat industrial als sectors més dinàmics, l'oli i el sabó. Alvado, Malla, Palau, Madrit, Queixans, Sanç, Uverna, Vives, Martines de Miedes, Navarro, Liminyana..., formen aquest sector social, integrat aproximadament pel 8 % de les famílies, que, en unió amb alguns cavallers i la cúpula de la menestralia, constitueixen l'oligarquia que acapara els càrrecs de govern, sobre la base de tenir cavall i armes.

En conjunt, semblen tenir una certa consciència o sentiment de classe, que es manifesta en la defensa de les normes i els privilegis comercials i en la continuïtat en el negoci; encara que alguns, barrejada la sang amb els cavallers i els homes de la saviesa, els veiem evolucionar, traslladant-se a l'estat de la cavalleria. Així, un dels Martínez de Lillo i un Alvado, Joan, sempre mercaders, els veiem transformats en «magnífics cavallers» a l'octubre del 1507, sense que puguem constatar la forma d'adquisició del títol ni la seva consistència jurídica. Tanmateix, no podem refiar-nos totalment dels nostres informadors principals, els notaris; en el temps rècord de sis dies, segons el notari Joan de Quexans, el mercader Esteve Pacheco passa de ser «honrat» a «magnífic» (juliol del 1480).

Econòmicament a sota trobem la petita burgesia de menestrals, sector difícilment mesurable, que, potser en relació a les oscil·lacions conjunturals, es presenta doblement caracteritzat: com a menestrals especialistes sobretot en el tèxtil —calceters, drapers...— o en el comerç a petita escala (botiguers), alternant amb la denominació de mercaders; en tots dos casos, els és aplicat el tractament d'honrat. A més de la feina a l'obra i el tràfic mercantil, la seva presència sovintaja en els afers

públics (arrendaments), i se situa a prop o dins del grup oligàrquic. Els purament menestrals reben, sense norma, diferent tractament: honrat, en, precedint el nom, o cap.

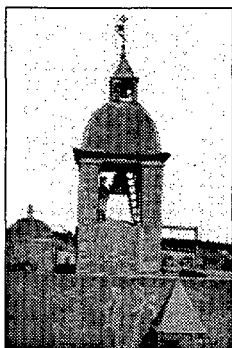
Considerem legítim parlar de petita burgesia, per la generalització de la propietat dels mitjans de producció; propietat plena o, almenys, del dret d'usdefruit en canvis d'un cens moderat.

La mínima freqüència en l'aplicació del mot *mestre*, a individus del tèxtil, la pell i la vidrieria (Francesc Lluna, paraire; Ambrós Aznar, abaixador; Alfons de Villarreal, sabater; Lluís Ripoll, guanter; Joan d'Olit, vidrier), la manca de referències a oficials i fadrins i les reduïdes dimensions del mercat local donen suport a la idea de menestrals independents, tot considerant la possible submissió als mercaders pel que toca a l'exportació dels seus productes (sabó, principalment).

L'obrador o la botiga, però també terra, aigua i censals, formen el patrimoni d'aquest grup, que abasta el 20 % de les famílies, i per al qual són obertes les portes de la promoció, a partir de l'èxit en l'activitat econòmica, en combinació amb aliances matrimonials (i patrimonials), de manera, no obstant això, inferior als homes del dret, la cultura i la medicina, el que podríem dir professions liberals o quasiberals.

Aquests professionals formen potser el grup més mòbil. Ubicats de partida al costat de la petita burgesia, més fàcilment s'igualen en la consideració social amb els mercaders, i assoleixen sovint tractament semblant al dels cavallers. N'hi ha una munió a Elx, particularment de gent del dret i l'escriptura: notaris, escriptors, advocats, batxillers i doctors. De notaris, n'hem trobat vint entre 1471 i 1507, actuant, és clar, molts d'ells, simultàniament (el tractament: «discret», «honrat i discret»). L'actuació com a testimonis de la vida civil sembla força profitosa, per la dèria col·lectiva de fer passar davant de notari tota mena d'actes, per més menyspreables que fossin econòmicament, fet que origina un mercat extens per a la seva actuació, i pels preus que cobren (1 sou o 1'5 per un full: dos dies de treball d'un peó). No coneixem incompatibilitats entre professió privada (com a notaris i advocats) i servei públic, i els veiem actuant com a clavaris, escriptors de les corts del justícia o del procurador de la senyoria, comptadors, etc., amb salaris magres, que augmenten quan són sindicats pel Consell per a menar plets, que obliguen a viatges i a treure escriptures. Els ingressos augmentaven pels abusos, que devien sovintejar en l'extensió de processos, documents i lletra: el 1511 trobem un manament de Diego de Càrdenes de no estendre's i «que hagan buena letra e no derramada ni estendida», sots pena de 25 lliures.

Tenien, doncs, possibilitats per a la promoció, per l'exercici de la professió, d'altres activitats, industrials o mercantils, que no els eren vedades, i pel matrimoni. Igualment la resta de gent del dret. Escrivent és un estat inicial i transitori, que desemboca en notari, batxiller,

«licenciat en cascun dret», jurista o doctor, on s'assoleixen graus superiors de consideració social i tractament formal de «magnífic i savi», «magnífic micer», «magnífic mossèn» o «mossèn micer».

Més limitades apareixen les perspectives dels «barbers i cirurgians», un o dos, que, malgrat el suport patrimonial, no passa de ser «honrat». Diferentment, el metge o batxiller en medicina, professió sovint unida a la de «mestre d'escola», amb salari del Consell, se situa a la vora de l'esglaó social superior, i és tractat com a «magnífic» o «magnífic mestre». En un cas, els seus mèrits són reconeguts fins al punt de ser sol·licitat al Consell per persona notable la seva contractació, amb puja de salari, per tal que no se'n vagi a Alacant (1494-02: Joan Quirant, respecte de Joan Pastor, perquè ha guarit el seu pare, que, si no, seria mort, i perquè a la vila no hi ha cap d'altre metge; li és pujat el salari de 10 a 15 lliures, per exercir de metge i «mostrar e legir gramàtica als vehins de la dita vila»).

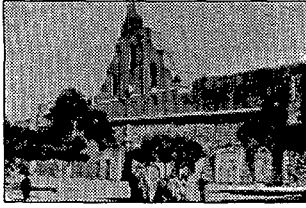
No són objecte de semblant consideració els qui practiquen la farmàcia, els apotecaris. De les minses notícies a ells referides, només una té a veure amb l'ofici: Diego de Bonavida practica el seu art, amb salari del Consell (suposem a l'hospital), almenys de Sant Miquel del 1486 fins a Sant Jaume del 1488, i cobra 80 sous per any.

Tots plegats, notaris, homes del dret i la ciència, representen aproximadament un 7 % entre els cap de famílies il·licitanes. A més de la feina pròpia, altres activitats i relacions fan la resta quant a la ubicació social posterior: Antoni Jordà té un forn de vidre; el fill de Joan Pastor fa un bon matrimoni; i Pere Ortiz, no cal dir-ho, és membre d'una família distingida i amb base econòmica ferma.

1.3 El poble menut: llauradors i proletariat urbà i rural

I a la base trobem el poble menut; aquí són els llauradors i el proletariat urbà i rural. La documentació només ens permet identificar com a llauradors un 10 % aproximadament dels veïns, que deuen ser molts més, però no són presents documentalment, per la seva menor necessitat i presència en actes notariais. La gran part són propietaris dels mitjans de producció, o del domini útil de manera emfitèutica, per un cens molt moderat, vista l'escassetat d'arrendaments i establiments. La seva base econòmica, és clar, és la terra, l'aigua i alguns caps de bestiar. En el tràfic de compra-venda de terra i aigua participen poc, i amb un balanç negatiu, essent superiors les vendes a les compres.

Les possibilitats de promoció social semblen aquí més reduïdes que les dels que centren l'activitat a la vila. És possible, però no sovinteja entre els propietaris, el canvi de l'activitat rural a la urbana. Només una

vegada és tractat un llaurador com a «honrat», i no és il·licità sinó oriolà, senyal d'escassetesa de famílies benestants en aquest sector.

I, finalment, el proletariat. Impossibile de mesurar, per no necessitar més que aïlladament fer actes davant de notari; els coneixem directament només com a testimonis d'actes aliens, per la notació dels salaris que paga el clavari per treballs públics i pels contractes de servitud i d'afermament de soldada.

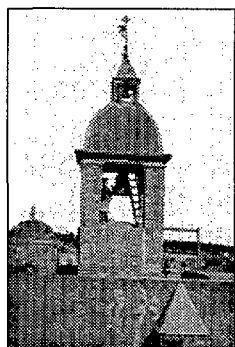
Mossos, criats, bracers, una massa difícilment quantificable, però de la necessitat de la qual l'oligarquia sembla tenir clara consciència, així com de la utilitat del poder: quan les feines al camp necessiten de la concurrència massiva, el Consell actua com a instrument coercitiu, assenyala a toc de campana de Santa Maria l'hora obligada de començar el treball, fixa salaris per certes feines, com ara magençar i segar, i imposa penes als contrafactors (1466-04).

Més difícil encara d'identificar i quantificar resulta la part urbana del proletariat; però n'hi ha. Si obradors i botigues, per les seves reduïdes dimensions, no necessitaven d'un gran nombre, a part algun aprenent, hem de considerar obligada una presència major en processos de producció que requerien de més mà d'obra, com ara almàsseres i saboneries, sense deixar de banda la construcció (per compte del Consell i de persones privades), la fusteria o l'obligat rentat de les sèquies.

Alguns apareixen identificats indistintament com a obrers o bracers, potser perquè oscil·len entre l'activitat urbana i l'agrícola, segons les necessitats estacionals de mà d'obra.

Apart els afermats a soldada, és a dir, servidors domèstics i aprenents, només la documentació pública es refereix a ells: els llibres de clavaria, on són notats els salaris que paga el clavari per treballs públics, i l'esmentada ordre del Consell respecte d'horari i salaris.

Tot i la no-profusió de dades, ens podem fer idea del seu nivell de vida: un «mosso gran» en la construcció cobra dos sous i un «mosso chic» un sou; rentar les sèquies es paga al voltant de nou diners; això és el que val el menjar diari que dona un notari a un hoste seminoble (la part més consistent: cansalada). Aparentment més positiva és la situació de cavadors i segadors (dos sous i mig i tres al començament de l'últim terç del segle XV); tanmateix, el grau d'explotació sembla major, per la durada de la jornada. A més, aquests treballs són estacionals; això explica el pelegrinatge camp-indústria i potser períodes sense treball, que situarien una part d'aquest proletariat al costat o dins dels qualificats de pobres, que reben puntualment la caritat pública: Diumenge de Rams, tots els anys, el Consell distribueix forment per valor de cent sous per a tot el poble i el sobrant per als pobres, «per ço que haien bones festes de Pasqua de Resurrecció».

Que hi ha explotació, lluita de classes, és indubtable, des que hi ha amos i treballadors; però la diversitat i la manca d'informació continuada respecte a jornada, salaris i preus ens priva de conèixer-ne la intensitat. I cap testimoni hem trobat de manifestació, llevat d'un indicatiu de lluita econòmica, en la trigança, potser voluntària, per anar al treball, per part de segadors o cavadors, que el Consell s'encarrega d'anul·lar. I res de manifestacions violentes.

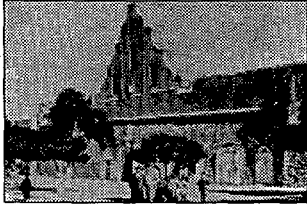
De l'oposició entre els menestrals i la burgesia superior de mercaders, tampoc en tenim testimonis. Si aquests importen productes forans, sobretot teixits, que podrien perjudicar els obradors vilatans, també és cert que a través dels mercaders la modesta producció local troba sortida. Si afegim l'absència de tanques jurídicopolítiques a la promoció i a la participació en els diversos càrrecs del govern local, ens expliquen l'absència de conflictes semblants als que tenen per escenari Barcelona (Busca-Biga) o València (Germania). Els plets i els enfrontaments deriven més aviat d'oposicions personals o familiars, com ara els que es manifesten en les habilitacions per als oficis públics; emperò, no són importants les divergències: si els uns demanen que no sigui exigint cavall per a ser habilitat, els altres el substitueixen per mules o mascles; i tots plegats donen suport a la demanda.

1.4 El clergat

Com a grup social a part, amb estatut privilegiat fiscalment i jurisdicció especial, tenim el clergat, constituït pels preveres de les esglésies (Santa Maria, Sant Salvador, Sant Jaume, Sant Jordi i Sant Antoni), els frares del convent de Santa Llúcia de l'Orde de la Mercè i, des de 1516, s'hi afegeix el convent de les monges clarisses, amb la madrilenya Magdalena Luxan, germana del procurador de la senyoria, com a abadessa.

A banda frares i monges, els preveres identificats, divuit, als quals podríem afegir-ne d'altres no nomenats, i ignorant els que són a la vila temporalment per sermonar, predicar butlles o per comandes del bisbat, podem considerar força nombrós un clergat en proporció aproximada d'un capellà per cada 20-22 famílies.

En conjunt, per mentalitat i per posició econòmica, el clergat és més a prop del grup dominant que no pas del poble menut. Formen el seu patrimoni terra, aigua, cases, censals..., i participen en el tràfic d'aquests béns, amb equilibri en el cas de l'aigua, i un balanç favorable en el cas de la terra: 3 compres per cada venda. Completen els seus ingressos les almoines, les donacions testamentàries i d'altres, el producte dels patrimonis personals i la part dels delmes que els deixa el bisbe de Cartagena.

Tanmateix, la participació en propietat i fruits és força desigual: mentre que alguns es podien permetre renunciar a donacions dels pares (així Joan d'Alvado, el 1497, per millorar el dot d'una germana), hi ha capellà que només posseeix el seu breviari, amb la venda del qual es paguen les despeses de l'enterrament.

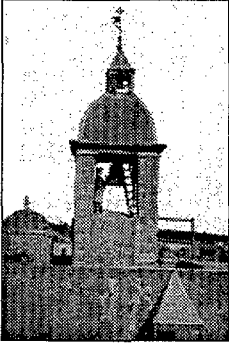
Una part de l'Església és material: posseeix diversitat de béns i els usa per treure'n profit. I els laics, és cosa coneguda, també participen en el negoci eclesiàstic, arrendant i recaptant els delmes. El que no podem mesurar és l'abast de la intromissió laica en afers mitjanament espirituals, com ara els beneficis i capellanies. Emperò, a banda la fundació, constatem que algun ciutadà honrat dominava un benefici eclesiàstic (1487-07-24: mossèn Joan d'Ancano rearrenda un benefici eclesiàstic instituït a Santa Maria al mercader Joan Quexans).

2. MINORIES I MARGINATS: JUEUS, ESCLAUS I TRANSEÜNTS

Com en moltes altres ciutats i viles del regne (València, Morella, Alzira, etc.) i de la Corona, el call il·licità va acabar la seva existència per l'aixecament antijueu del 1391; i els béns de la sinagoga, que el rei donà a Barcelona, aleshores senyora de la vila, són lliurats a Elx per a adobar i conservar murs.

Així, doncs, des d'aleshores la presència jueva serà mínima i aïllada, amb minsos individus i sense cap mena d'organització col·lectiva. Tanmateix, diferentment a altres indrets, com ara Barcelona, on, a més de l'obligació d'ostentar senyal extern, és limitada l'estada a la ciutat a quinze dies, i havien de fer posada a l'hostal públic (com reporta Vicens), a Elx, en l'època de la reina Joana i en la posterior, amb Joan i Ferran, Isabel de Castella i Càrdenes, observem l'aveïnament permanent d'algunes famílies, sense que siguin notades limitacions, i amb una càrrega tributària específica i única de deu sous per família i any. En tot cas, es tracta d'un grup força minoritari, que no es constitueix en aljama (Joan Baptista Vilar mostra que així poc ho fan a Oriola, i hi són vint-i-vuit famílies).

Els darrers anys de la reina Joana són tres les famílies aveïnades. Observem després augment, amb la vinguda d'immigrants que potser fugien de l'enduriment de les condicions en els seus llocs d'origen: trobem el 1473 Mosse Rodrich, vingut de Morvedre, que sembla romandre permanentment a Elx; nous noms apareixen el 1480 i el 1481, ara castellans, sens dubte incomodats per les noves ordres d'apartament dictades per les Corts Castellanes de 1480 i l'ambient hostil originat pel començament de l'actuació inquisitorial. I, malgrat la revocació pel rei el 1483 dels guiatges atorgats a jueus, encara el 1485 coneixem Samuel El Naci, no com a veí, però sí com a col·lector de rendes de la senyoria.

Possiblement en van venir alguns més; pensem, però, que no tants per a provocar la cobdícia del Consell, que el 1489 sol·licita de Gutierre de Càrdenes poder per a imposar cisa als jueus; més aviat aquesta actitud pot deure's a un sentiment antisemític propiciat com a reacció per l'actuació de la Inquisició contra els conversos (i els seus béns). Minoria gaire significativa pel seu nombre i per les activitats (només sabem d'un argenter, un sastre i el mercader El Naci), l'únic problema amb component local sembla el de la cisa; la discòrdia és importada la discòrdia, que no es manifesta entre les persones, sinó pel que toca als béns, no dels jueus, sinó dels pertanyents a conversos processats pels tribunals inquisitorials.

A més dels aveïnats a Elx, per diversos negocis hi notem la presència de jueus forans, com ara Mayor de la Cavalleria, d'Almoradí, els Almateri, d'Asp, i, sobretot, gent d'Oriola: a Yuçaf Abenlup, molt actiu en el tràfic draper, s'hi afegeixen Abrahim Ageme i Jacob de Lleó.

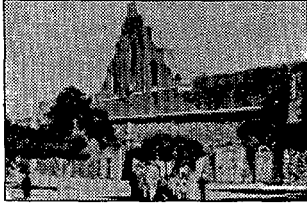
L'expulsió de març del 1492 va posar fi a l'existència d'aquesta minoria, tan reduïda que va tenir mínima repercussió; l'expulsió no significa a Elx la decapitació de la burgesia. El dany ve de l'actuació contra els conversos, amb trencament de fortunes i famílies com els Perpinyà i els Palau.

Pel que toca als esclaus, a banda la participació de mercaders en el tràfic i l'estada temporal d'alguns a la vila fins que són tramesos a València, no tenim prou dades per a fer-ne el cens, per la discontinuïtat de les sèries documentals i per no ser coetanis els que reporta el fons arxivístic. Les dades de què disposem ens mostren tretze esclaus entre 1473 i 1513, dels quals identifiquem set llors i cinc negres; la procedència només és dita de dos, un de Tocolor i l'altre de Guinea; d'un es fa notar la religió: cristiana. Quant als propietaris, dominen els elements de l'oligarquia (Soler, Ortiz, Alvado, Lillo, Balaguer, Navarro, Perpinyà), però també el sabater Miquel Palma i el molts anys missatge Alfons de Çamora tenen esclau, el segon per partida doble, el qual atorga la llibertat a un d'ells i l'afilla.

La manumissió, observada en dos casos (a més de l'esmentat afillament), ofereix possibilitats de promoció social, que veiem concretades en la consideració un xic superior de criat i, sobretot, en la participació d'alguns en el mercat de capitals, com a censalistes.

De problemes o inobediències col·lectives dels esclaus, com la reportada per Ramos Folqués del 1526, no en trobem cap, però sí una individual *resistència o desobediència* al sobresequier, que porta l'esclau a la presó.

Per concloure, fem referència a estrangers i transeünts. Sobre que estranger és tothom no regnícola, amb fluides relacions els peninsulars, alguns dels quals, de diversa procedència, s'hi aveïnen, considerem aquí

els estrangers extrapeninsulars. Diferentment a Oriola, on s'instal·len mercaders, amb els corresponents salconduits, a Elx no coneixem mercaders (italians tots), sinó fent puntuals operacions mercantívoles. Sí que és a la vila el 1474, com a habitant, el vidrier genovès Cristòfol Citron. Els francesos Pans Robin i Joan Abril només són a la vila per a fer una campana per a Santa Maria.

Respecte de la major part dels transeünts (a banda mercaders i d'altres que ho són per negocis), trobem un denominador comú: l'exercici amb ells de la caritat per part del Consell. Reben almoines tant els gitanos (*egipcians*), com un cavaller anglès i uns lacais tornant o anant a la guerra de Granada, o captaires professionals amb ressonants títols com ara *comte* o *magnífic comte*. I, si es tracta de persona selecta, el Consell paga les seves despeses.